

I. Člověk jako celistvý systém

Již dávno před Marxem se filozofové, psychologové i pedagogové pokoušeli odhalit podstatu člověka. Největších úspěchů v tomto směru dosáhli francouzští osvícenci a materialisté osmnáctého století, kteří formulovali myšlenku, že člověk je produktem svého prostředí a podmínek; sociální prostředí však chápali jen jako modifikaci lidských myšlenek, vášní, zážitků. A tak se vytvořil začarovaný kruh: člověk, jeho myšlení a city jsou produktem prostředí, a prostředí je výplodem právě těchto lidských citů a myšlenek.

O „konceptu člověka“ není nouze ani v současné buržoazní filozofii a sociologii.

Není tomu tak dávno, co americký časopis *Social Research* [1973 : 375—563] otiskl soubor statí věnovaných problémům člověka, které odrážejí současný stav buržoazní vědy v této oblasti. Stati analyzují vzájemné vztahy sociálních a biologických faktorů v individuálním rozvoji člověka i propojení historických, ekonomických a psychologických aspektů jeho sociální struktury, psychogeneze atd.

Cílem těchto prací bylo najít základní východiska a metodologické principy systémového přístupu k výzkumu člověka v jeho trojím aspektu: jako bytosti biologické, jako bytosti uvědomělé, schopné užívat řeči, a jako člena společnosti.

Tohoto cíle ve skutečnosti dosaženo nebylo: celá věc se totiž nakonec zredukovala na úvahy o nedostacích toho či onoho jednostranného přístupu k člověku.

Laureát Nobelovy ceny D. Ledenberg ve své statí připomíná, že zkoumání biologie člověka zůstává vzhledem k medicínské orientaci vědy o člověku daleko pozadu za potřebami současné doby. Tato orientace však zase naráží na spoustu etic-

kých a logických problémů v experimentálních výzkumech člověka, na politicky a psychologicky nebezpečné důsledky těchto výzkumů. D. Ledenberg se staví proti univerzalizaci genetického poznání, pokud je toto poznání poznamenáno tím „nejvážnějším“ omylem — tj. fatální představou, že geneticky určený povahový rys nelze už v průběhu individuálního života jednotlivce změnit. Je ale možno překonat některé genetické úchytky. Ledenberg však pokládá představy inženýrské genetiky, podle nichž bude naše geny brzy ovládat „inženýr“, za fantazii — pokud je zde ještě třeba se vypořádat s těžko překonatelnými obtížemi i etického rázu.

D. Ledenberg se vyslovuje pro vytvoření nového interdisciplinárního programu vědeckého zkoumání člověka, ve kterém budou čistě biologické výzkumy spojeny se zkoumáním vztahů mezi jeho biologickou stránkou a zkušeností sociální, specificky lidskou. Avšak za tyto všeobecné požadavky D. Ledenberg nejde.

Psycholog profesor Jankelevič pojednává o nemístnosti protikladů mezi duchem a tělem, genotypem a prostředím, objektem a subjektem, přirozeným stavem a vzděláním. Jako koncepci umožňující integrovat různé jevy lidského života předkládá své pojetí „sepětí s rozvojem“ (svjazi s razvitijem), kde je rozvoj chápán jako „na zkušenosti závislé kontinuum“. Jinými slovy, rozvoj člověka je podmíněn jeho osobní zkušeností. Jestliže prostředí (okolí) není specificky organizováno, nemusí zkušenost geneticky založené vlastnosti zformovat. D. Jankelevič nakonec dochází k freudistickému chápání člověka: tvrdí, že charakterové rysy spjaté se silou „ego“ a jejich rozvoj závisí na prožitých zkušenostech, i když nepopírá, že v utváření

* Podle originálu *Čelovek kak sistema i sistema dejatelnosti čeloveka* otištěného v časopise *Sociologičeskije issledovanija* 1976, č. 4.

a rozvoji charakterových rysů hrají svou roli i některé sociální instituce.

Politolog profesor D. Kateb vyjadřuje znepokojení nad procesem dehumanizace člověka, který v naší době probíhá. Souvisí s přelidněním, se sestrojením umělého mozku, se zdokonalováním zbraní určených k vyhlazení lidstva. Také biologie a chemie se podílejí na dehumanizaci (prodloužení života, transplantace orgánů, potraty, psychogenní a psychotropní léky, genetické inženýrství atd.). Lidé se mění v objekty, význam života se zmenšuje. D. Kateb se vyslovuje pro humanizaci člověka i vědy o něm, aniž však navrhuje jakoukoli reálnou cestu, která by k tomu cíli vedla.

Někteří západní filozofové pokládají tělesnost, somatickou stránku člověka, za základní znak jeho osobnosti, a také za základ její identifikace. K tomu se vyjadřuje například profesor Cambridgeské univerzity B. Williams: „Kritérium tělesné identifikace přijímám jako něco, co se rozumí samo sebou“ [Williams 1973]. Williams sice upozorňuje, že toto kritérium nelze aplikovat na všechny bohatě rozrůzněné projevy lidské osobnosti, ale zdůrazňuje, že tělesná identita je základní podmínkou identifikace osobnosti.

B. Williams zcela ignoruje determinovanost „projevů života“ osobnosti sociálně ekonomickými a společenskými podmínkami, jejichž rozbor pokládá za „zbytečný“ a „negativní“ aspekt filozofické analýzy.

Je známo, že také K. Marx a B. Engels zavrhnuli abstraktní pojmání člověka jako „člověka vůbec“, stojícího mimo dějiny. V jejich učení je člověk chápán vždy konkrétně, vždycky náleží k historicky podmíněnému sociálnímu celku — společenské formaci, sociálnímu kolektivu —, k třídě, národu atd. Člověk je vždy součástí nějakého systému sociálních vztahů.

Marxismus-leninismus nepopírá biologickou stránku člověka. Sociální stránka člověka nevznikla a nerozvinula se „znenadání“, na pustém místě, ale byla podmíněna určitými biologickými předpoklady. Jinak řečeno, člověk je biosociální systém.

Z biologického hlediska jde o „autoregulační systém nejvyššího stupně, který

se sám udržuje, obnovuje, napravuje a zdokonaluje“ [Pavlov 1951 : 188]. Komponenty člověka jako biologického systému jsou buňky, tkáně, orgány a systémy orgánů, které plní v organismu určité funkce.

Nicméně biologická stránka člověka není determinující. Zděděné biologické predispozice nepochybně hrají určitou roli při utváření některých sociálních a psychologických znaků osobnosti, o žádné osudové předurčení však zde nejde a jít nemůže. Biologická stránka člověka představuje pouze materiál sloužící k jeho stálé konkretizaci, k formování jeho společenských znaků a schopností. Přetvoření tohoto materiálu v člověka je výsledkem působení sociálních faktorů, především pak pracovní a výrobní činnosti.

V jistém smyslu práce vytvořila člověka. Člověk není člověkem proto, že se skládá z orgánů, tkání, buněk, že dýchá plicemi a krmí své děti mlékem, ale proto, že je schopen pracovat, myslet, mluvit, zhotovovat pracovní nástroje, aby jimi přetvořil okolní svět, přírodu — proto, že je schopen v pracovním procesu, v průběhu svého života navazovat společenské vztahy s jinými lidmi.

A nejen to: i mnohé biologické (anatomicko-fyziologické) znaky člověka (vertikální způsob chůze, tvar hlavy, stavba obličeje atd.) mají svůj původ z velké části v sociálním, kolektivním životě lidí. Biologická stránka člověka je neoddelitelná od jeho stránky sociální, a naopak. Avšak právě to lidské v člověku je sociálního původu.

Každý jednotlivec nabývá své lidství nikoli tím, že se narodí, nikoli na základě biologické přirozenosti, ale v procesu činnosti, práce, učení, ve světě přetvářeném nesčetnými lidskými generacemi.

Je známo, že chování zvířat v jejich interakci s prostředím je „naprogramováno“ především na základě genetické informace, která přechází z pokolení na pokolení. Zvířata si nevyměňují informace, které získala v průběhu svého života — nepočítáme-li sem přímou nápodobu a některé velmi primitivní obměny signálů upozorňujících na nebezpečí a na jiné změny situace.

Při formování člověka má rozhodující význam informace sociální, nikoli zděděná. Specifický nadindividuální systém informací zajišťuje hromadění a uchovávání důležitých poznatků, které ovlivňují chování jednotlivců a jejich předávání z generace na generaci. Zároveň zajišťuje i výměnu poznatků mezi lidmi téže generace.

„Specifičnost druhu homo sapiens,“ píše akademik N. P. Dubinin, „je dána tím, že vzhledem k vědomí má tento druh — na rozdíl od zvířat — vedle genetického programu ještě jeden program, který determinuje jeho rozvoj ve všech následujících generacích. Tento druhý program lze nazvat programem sociální dědičnosti“ [Dubinin 1971 : 36].

Objektem „sociální dědičnosti“ jsou především informace ztělesněné v pracovních nástrojích a jiných předmětech člověkem vytvořené „druhé“ přirozenosti; jsou uchovávány v dokumentární formě (tj. v knihách, novinách, časopisech, archívech atd.), ve formě umělecko-symbolické (tj. v literárních a jiných uměleckých dílech) a v ústním podání. Zejména v důsledku toho, že díky informacím dědí každá další lidská generace materiální i duchovní hodnoty dosažené generacemi předcházejícími, je zbavena nutnosti začínat v oblasti poznání i praxe vždy znovu od začátku.

Rozhodujícím faktorem při formování člověka, jeho kvalit, vlastností a schopností je aktivita spojená s přetvářením světa, jenž ho obklopuje. Je to především tato činnost, která přináší člověku „skutečné lidství“. V tomto světě však nemůže člověk působit sám pro sebe, izolovaně.

Vztah člověka k světu je vždy prostředkován jeho vztahy k druhým lidem, k těm, kteří již odešli ze scény dějin, i k těm, kteří na ni dosud vystupují. Ovšem, čím jsou vztahy člověka k okolnímu světu i k jiným lidem hlubší a aktivnější, tím bohatší je také jeho vnitřní svět, tím složitější a pestřejší jsou jeho životní projevy.

Nezbytnými složkami osobnosti jsou i její psychické rysy. Při plnění určitých sociálních funkcí projevuje osobnost svou povahu, vůli, zájmy a potřeby, rozumové schopnosti, znalosti, vědomí i uvědomělost, hodnotové orientace a světový názor.

Konkrétní člověk, kterého K. Marx chápal jako osobnost, se vyznačuje především určitými sociálními znaky, které jsou vlastní všem lidem bez rozdílu: schopností pracovat, myslet a mluvit. Kromě toho má člověk i znaky zvláštní, které se vyskytují u všech členů dané sociální společnosti [národnosti, národa, třídy, pracovní skupiny atd.).

Každý konkrétní člověk je dále носителеm takových vlastností, které ho charakterizují jako individualitu. Tato individualita se projevuje také ve stupni rozvoje společenských a individuálních znaků člověka. Každému je například dána schopnost pracovat, ale realizace této schopnosti je u různých lidí různá.

Nakonec se člověk jako individualita liší od ostatních lidí jen jemu vlastním spojením a vzájemným působením individuálních znaků a znaků, které jsou všem lidem společné.

A tak „individuum je *společenská bytost*. Jeho životní projev — i když se třeba nejvíce v bezprostřední formě *společného*, s druhými zároveň vykonávaného životního projevu — je proto projev a potvrzení společenského života“ [Marx 1961 : 95].

Společenský život je však velmi složitý a rozmanitý. Každá společensko-ekonomická formace představuje neobyčejně složitý sociální organismus, v němž se spojily v jeden celek historicky determinovaný způsob výroby hmotných statků, specifická politická organizace společnosti, zejména státní zřízení, sociální instituce, a ideje různého druhu — politické, estetické, náboženské, morální atd.

Mnohotvárnost společenského života přirozeně vede ke stejné tak mnohotvárným projevům činnosti, vlastností a znaků osobnosti.

Určité sociální celky (třídy, národy atd.) jsou nositeli sociálních vztahů různého druhu — třídních, národnostních a jiných. Třídní, národnostní a jiné znaky osobnosti vznikají především v těchto společnostech.

Specifická interakce sociálních, psychologických a biologických znaků vytváří strukturu osobnosti a jejich projevy v činnosti člověka jsou její funkce. Svou jednotností, vzájemným působením a fungováním, svou

koordinací a subordinací tvoří tyto komponenty¹ určitý specifický celek, osobnost jako systém.

Osobnost jako celistvý systém je proměnlivá a dynamická. Mění se a rozvíjí v souvislosti s rozvojem společnosti, sociálního prostředí.

Při odhalování sociální podstaty člověka ukázali K. Marx a B. Engels i základní tendenci jeho rozvoje — tj. neustálé prohlubování a obohacování lidské osobnosti, spojené se zdokonalováním společenských vztahů, s technickým a duchovním pokrokem.

Svobodný rozvoj a co nejplnější využití všech možností člověka v jejich dokonalé harmonické jednotě, co nejlepší, nevy nucené (tj. přirozené a navyklé) využívání sil a schopností každého jednotlivce v zájmu společnosti a tím i v zájmu člověka samého — to je „cílem o sobě“ lidských dějin, který je dosažitelný jedině v komunistické společnosti.

V komunismu „začíná rozvoj lidských sil, který je sám sobě účelem, pravá říše svobody“, utvářejí se podmínky „lidské přirozenosti nejdůstojnější a nejprůměrnější“ [Marx 1956 : 368], formuje se nová osobnost, pro kterou je hmotné bohatství jen prostředkem k co nejplnějšímu projevu a rozvoji tvůrčích schopností. Zde sama osobnost, všestranně a harmonicky rozvinutá, spojující v sobě intelektuální vyspělost, vysokou mravní úroveň a fyzickou dokonalost, bude největším bohatstvím společnosti. Místo ekonomického bohatství vládnoucích tříd a chudoby velké části pracujících v podmínkách kapitalismu, jak napsal K. Marx, v komunismu „nastupuje *bohatý člověk a bohatá lidská potřeba*. Bohatý člověk je zároveň člověk potřebující totalitu lidského životního projevu. Je to člověk, v němž jeho vlastní uskutečnění existuje jako vnitřní nutnost, jako *nouze*“ [Marx 1961 : 102].

Socialistická revoluce je důležitým krokem na těžké a strastiplné cestě lidstva k této pravé svobodě. Tato revoluce dává pracujícímu člověku k dispozici všechny materiální a duchovní hodnoty, navždy končí s rozdělováním lidí na vykořisťo-

vatele a vykořisťované, obnovuje jednotu člověka a společnosti, která byla narušena třídním antagonismem.

„... Nejdůležitějším výsledkem uplynulých šedesátí let,“ řekl L. I. Brežněv ve Zprávě ÚV KSSS na XXV. sjezdu strany, „je sovětský člověk. Člověk, který dokázal uhájit i v nejtěžších bojích svobodu, kterou si vybojoval, člověk, který utvářel budoucnost a přitom nelitoval sil a přinášel všemožné oběti. Člověk, který prošel všemi zkouškami, sám se k nepoznání změnil, sloučil v sobě ideové přesvědčení a nezdolnou životní energii, kulturu, vědomosti a schopnosti jich používat. Je to člověk, který jako zapálený vlastenec vždy byl a bude důsledným internacionálistou.“ [XXV. sjezd ... 1976 : 79].

V podmínkách socialismu ovšem ještě neexistuje úplná ekonomická rovnost všech: ještě přetrvávají podstatné rozdíly mezi lidmi žijícími ve městě a na vesnici, mezi dělníky a rolníky, mezi lidmi pracujícími duševně a fyzicky. Při budování komunismu se tyto rozdíly stírají, nastává úplná ekonomická a sociální rovnost lidí. S výstavbou rozvinutého komunismu bude uskutečněn vznešený princip „každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb“. Člověk získává skutečnou svobodu jako pracovník, jako tvůrce materiálních a duchovních hodnot. Až bude osvobozen od každodenních starostí o kousek chleba, získá dosud nevidané možnosti k rozvíjení své připravenosti pro výrobu, k zvýšení své intelektuální úrovně, k tvůrčí duševní činnosti i k dosažení fyzické zdatnosti. Práce, v níž se organicky pojí fyzické a duševní schopnosti člověka, se stane jeho první životní potřebou. Génus člověka, jeho rozum pronikne do nehlubších tajů vesmíru, jeho působení na přírodu přesáhne hranice Země a nabude kosmických rozměrů.

Překonáním podstatných sociálních rozdílů získají všichni lidé možnost kvalifikovaně a s maximálním využitím sil a schopností řídit společenské záležitosti, ekonomický, sociální a duchovní život.

V komunismu získá osobnost nejen ekonomickou a sociální svobodu, ale i svo-

¹ Polský sociolog Jan Szczepański nazývá tyto skupiny komponentů biogenními, psychogenními a sociogenními. Jejich integrace, vzájemné přispě-

bení a vazby utvářejí osobnost. Viz [Szczepański 1966].

bodů mravní. Zachovávaní vznešených principů komunistické morálky a pravidel skutečného lidského soužití se pro člověka stane něčím samozřejmým a běžným. Naučí se plně ovládat své chování a přizpůsobovat je zájmům druhých lidí, celé společnosti.

Harmonie zájmů jednotlivce a společnosti povede pak k tomu, že svoboda každého člověka bude výrazem svobody společnosti jako celku.

2. Systém činnosti člověka

Podstata člověka jako celostního systému, jeho vlastností a charakteristické rysy se projevují v různých druzích jeho činnosti.

Zakladatelé marxismu-leninismu přistupovali k lidské činnosti historicky, zkoumali její obsah i formy, její orientaci v nerozlučném sepětí s konkrétními historickými podmínkami, s charakterem společenského zřízení, s úrovní, stupněm jeho rozvoje. Zvláště zdůrazňovali návaznost a přerušovanost životní činnosti člověka, její stálou reprodukci na novém kvalitativním základě. Každá lidská generace jednak pokračuje za úplně změněných okolností v tradiční činnosti, jednak úplně změněnou činností modifikuje staré okolnosti [Marx, Engels 1962 : 59].

Problém činnosti člověka nebyl dosud v naší sociologické literatuře dostatečně zpracován. Velmi pozoruhodný a zajímavý je pokus M. S. Kagana [Kagan 1974], který jako jeden z prvních aplikoval ve zkoumání člověka systémový přístup. Ve shodě s tímto přístupem považuje člověka za integrovanou jednotu, systém čtyř vzájemně propojených základních druhů činnosti: přetvářející, poznávací, hodnotově orientované a komunikační [Kagan 1974 : 53—80]. Později k nim ještě připojuje pátý druh činnosti — činnost estetickou, ve které, jak uvádí, se organicky prolínají a překrývají všechny čtyři předcházející typy [Kagan 1974 : 121].

Na základě uvedené koncepce zkoumá M. S. Kagan řadu dalších důležitých aspektů životní činnosti člověka (psychiku jako řídicí podsystém lidské činnosti, lidskou činnost a kulturu, konkrétního člověka jako subjekt činnosti).

Kniha zaujme čtenáře především svou nadprůměrnou úrovní, polemickým charakterem, snahou zkoumat akutní, sporné otázky, svým živým jazykem a hlubokou erudicí autora.

Nelze nesouhlasit s M. S. Kaganem, že činnost je způsob lidské existence a že v souvislosti s tím člověk sám vystupuje jako bytost jednáající (homo agens) [Kagan 1974 : 5]. Není také pochyb o tom, že lidská činnost je historický jev, že vzniká, mění se a zdokonaluje ruku v ruce s rozvojem sociálních vztahů, že subjektem činnosti je člověk a že jejím neodlučitelným charakteristickým znakem je aktivnost [Kagan 1974 : 42—46].

Přesto však řada tezí obsažených v knize M. S. Kagana nutně vyvolává námitky. Je to především jeho klasifikace základních druhů činnosti.

Tak může sotva být správné, vyčleníme-li přetvářející činnost jako jeden ze základních druhů lidské činnosti. Podle našeho názoru je přetváření nezbytnou součástí každé činnosti, zejména pokud máme na mysli opravdu činnost a nikoli prosté jednání zaměřené k nějakému cíli, například obeznamování se s něčím, přizpůsobování, uspokojování základních potřeb atd. Vždyť základním cílem činnosti, o kterém M. S. Kagan píše a na kterém trvá, je ovládnutí, a to předpokládá především její aktivní, předmětně přetvářející charakter.

Na tuto okolnost obzvlášť důrazně poukazuje A. N. Leontjev. Přesvědčivě charakterizuje činnost, kterou chápe jako především přetvářející, předmětnou, jako základ osobnosti. „... Reálným základem osobnosti člověka je nejen souhrn jeho vztahů ke světu, svou povahou společenských, ale i vztahů, které realizuje svou činností, přesněji řečeno, souhrnem svých různých činností“ [Leontjev 1975 : 183].

Dále má sotva nějaký smysl vyčlenit jako jeden ze základních druhů lidské činnosti komunikaci člověka s druhými lidmi a vzájemnou výměnu informací, jak to činí M. S. Kagan. Především musíme vycházet z toho, že ne každá komunikace slouží k výměně informací. Kromě toho je komunikace neodlučitelným znakem každé lidské činnosti — výrobní, duševní, společenské. Jak už bylo řečeno, člověk

není žádný sociální atom, izolovaný od druhých lidí, ale sociální, společenská bytost. Proto je činnost bez komunikace prakticky nemožná — chápeme-li ji na jedné straně jako kontakty člověka s věcmi, a na druhé straně jako kontakty člověka (kolektivu) s jinými lidmi (kolektiv).

Nemůžeme souhlasit ani s Kaganovým vyčleněním hodnotové orientované činnosti jako jednoho ze základních druhů činnosti člověka, vedle činnosti přetvářející a poznávací [Kagan 1974 : 63 an.].

Ve skutečnosti se hodnotové orientace osobnosti utvářejí bezděčně: jejich formování, zaměření a intenzita nejsou výsledkem uvědomělého úsilí (alespoň v období formování osobnosti), nejsou formou cílevědomé činnosti osobnosti. Navíc vystupují jako určitá „osa vědomí“, která usměrňuje vnímání osobnosti i její poznávací a praktickou činnost. Sam pojem hodnotové orientace byl vytvořen proto, aby umožnil přesnější výklad příčin lidské činnosti. Stanovení „hodnotově orientované činnosti“ jako samostatného druhu nebo typu činnosti nás znovu uvádí do bludného kruhu.

Je pravda, že M. S. Kagan na několika místech hovoří o vzájemných vztazích mezi znalostmi a hodnocením, ale nakonec je rozděluje.

Základní druhy lidské činnosti, s nimiž se v pojednání M. S. Kagana setkáváme, mají stejný význam. Historický přístup však vyžaduje, aby byl mezi rozličnými druhy lidské činnosti objeven typ základní, geneticky prvotní, na kterém by se zakládaly, narůstaly, a z kterého by vyplývaly a vytvářely se další druhy lidské činnosti. Takovým základním druhem činnosti je činnost materiální, výrobní.

Podle K. Marxe a B. Engelse je materiální činnost takovou formou činného uplatnění, „na které závisí veškerá ostatní činnost: duchovní, politická, náboženská atd.“ [Marx, Engels 1962 : 84].

Klasikové marxismu-leninismu prohloubili a obohatili feuerbachovské chápání smyslově předmětné činnosti tím, že ji pozvedli na úroveň společenské praxe, která v sobě zahrnuje nejen vlastní materiální, výrobní činnost, ale i činnost so-

ciálně politickou, směřující k přetvoření společenských a politických vztahů.

Tato činnost je spjata se začleněním člověka do určité třídy, sociální skupiny, s obhajováním práv vlastní třídy, s bojem za uspokojení jejích zájmů. Je také předmětná, i když jejím předmětem není přírodní, materiální předmět jako ve výrobní sféře, ale politická a sociální organizace společnosti. V podmínkách socialismu směřuje sociálně politická činnost všech tříd k dalšímu upevnění a zdokonalení sociálně politické struktury společnosti. Jejím konečným cílem je překonání třídní diferenciace, vytvoření sociálně homogenní společnosti.

Zbývá ještě jeden základní druh lidské činnosti — duševní činnost, která je podmíněna činností výrobní a sociálně politickou, tyto dvě činnosti předchází a vysvětluje. Duševní činnost je ve své podstatě činnost zaměřená na výrobu a reprodukci idejí, duchovních hodnot (vědeckých, uměleckých, etických atd.). Je to velmi mnohotvárný a složitý jev.

Sem spadá především poznávací činnost, jejímž objektem mohou být přírodní i uměle vyrobené předměty v té míře, v níž představují předměty poznání. V roli objektů zde mohou vystupovat i ideové, logické a symbolické systémy, kterým lidský rozum dává novou formu.

Jako prostředků poznání se používá materiálních (experimentálních) prostředků, které jsou svou podstatou velmi blízké pracovním nástrojům užívaným ve výrobní činnosti, i prostředků duchovních (logických, matematických a jiných). Výsledkem poznávací činnosti je nové poznání, jehož hodnota je dána tím, jak odpovídá objektivní skutečnosti, která je konečným předmětem poznání.

K duševní činnosti se váže i činnost estetická, umělecká tvorba, vytváření a osvojování uměleckých hodnot. Tato činnost nemá specifický objekt: jejím objektem může být jakýkoliv jev skutečnosti. Ovšem ne všechny znaky a vlastnosti toho kterého předmětu jsou objektem estetické činnosti, ale pouze ty, které podněcují fantazii, vynucují si spoluúčast člověka a projevují se v smyslově obrazné formě. Umělecké hodnoty, normy a orientační body, přijaté společností a osvojené člověkem,

představují prostředky a normativy estetické činnosti. Tyto hodnoty formují způsob uměleckého vnímání skutečnosti.

Při stanovení tří základních druhů lidské činnosti — výrobní, sociálně politické a duševní — vycházíme z existence tří základních rovin, úrovní vztahů člověka k přírodní a společenské realitě, které podle našeho názoru správně postihli H. Hiebsch a M. Vorwerk [1972]. Jsou to:

- vztah člověka k práci (výrobní činnost — V. A.),
- vztah člověka ke společnosti (sociálně politická činnost — V. A.),
- poznávací vztah k objektivní realitě (duševní činnost — V. A.).

Jak jsme již uvedli, člověk a jeho podstata jsou souhrnem společenských vztahů, z nichž základní jsou vztahy ekonomické, sociálně politické a duševní. Každý z těchto typů společenských vztahů ovšem nachází svůj konkrétní výraz v analogických vlastnostech a rysech člověka a stejně tak se projevuje v analogických typech jeho činnosti.

Reálně existující sepětí mezi druhy činnosti a společenskými vztahy, o němž se mnozí badatelé zmiňovali, nás neopravňuje k jejich plnému ztotožnění. V jedné z nedávno vyšlých knih jsou společenské vztahy definovány jako „lidská činnost, která se projevuje jako spolupráce mnoha jednotlivců a jejich vzájemné vztahy“ [Perfiljev 1974 : 107].

Kniha dále obsahuje podrobnější rozbor dané problematiky: „Společenské vztahy jsou podle našeho názoru objektivizovaná, osvojená, ale i společně uskutečňovaná, reálná a jiná činnost lidí, která se projevuje jako spolupráce mnoha jednotlivců v rámci jejich vztahů k přírodě i jejich vzájemných vztahů — jinak řečeno, souvisí s rozvojem základních charakteristik jednotlivce jako celku, především pak s uspokojováním určitých jeho potřeb a s rozvojem výrobních sil“ [Perfiljev 1974 : 104].

Při vši jejich mlhavosti a tautologičnosti z těchto konstatování vyplývá, že společenské vztahy jsou vždy činností, ale činnost je možná jen jako spolupráce. Není snad ani nutné polemizovat s podobnými tvrzeními, poznamenáváme pouze, že po-

dává-li autor tak nečekaný výklad problému, měl by se také postarat o to, aby dokázal bezpodstatnost či nedostatečnost existujících představ v této oblasti.

Vrátíme-li se k naší klasifikaci základních druhů činnosti, musíme říci, že je v jistém smyslu arbitrární, neboť ve skutečnosti lze jen těžko jednotlivé druhy izolovat. Tak například výrobní činnost je doprovázena činností duševní: vždyť dříve než se vyrobí ten či onen předmět, představí si člověk ideální cíl a nakreslí stejně tak ideální obraz, model onoho předmětu. A tak v každém základním druhu činnosti je ve zjevné či skryté formě přítomen některý jiný její druh.

Všechny základní druhy lidské činnosti jsou navzájem organicky spjaty a vzájemně na sebe působí. Žádná výrobní nebo sociálně politická činnost není možná bez teoretické, poznávací činnosti. Ve skutečnosti je třeba určité akumulace poznatků, aby mohl být přetvořen přírodní předmět a vytvořen předmět nový, který by uspokojoval nějakou potřebu člověka nebo společnosti. Jde o poznatky týkající se předmětu samého, objektu výrobní činnosti, jeho kvalit, vlastností a možností jeho přetváření. Jde o poznatky týkající se přetvářející činnosti člověka: vědomosti o prostředcích a nástrojích působení na předmět, o způsobech využívání nástrojů, o operacích nutných k přetvoření daného předmětu v jiný, který člověk potřebuje, o osobních nebo společenských potřebách, které musí vyrobený předmět uspokojit, o způsobech jeho upotřebení atd.

Na druhé straně proces získávání vědomostí (poznání) předpokládá praxi (především výrobní) jako výchozí bod a základ poznání, jako kritérium pravdivosti poznatků a nakonec i jako prostředek poznání.

Experiment, který představuje druh smyslově předmětné, výrobní praxe, je — vedle čistě logických prostředků — nezbytným nástrojem poznání.

Každý ze základních druhů činnosti se zase člení na celou řadu podtypů, které se pak dále dělí až na elementární, dále nerozložitelné operace. Každý základní druh činnosti si zachovává svou podstatu, ale v konkrétních aspektech a formách se modifikuje, získává specifické znaky závi-

sející na objektech, k nimž se vztahují, na subjektech uskutečňujících činnost, na cílech, které subjekt před sebe staví, na výsledcích činnosti atd.

Všechny konkrétní druhy činnosti je možno klasifikovat. Základem této klasifikace — jak píše M. S. Kagan — mohou být objekt i subjekt činnosti, její charakter, její cíle a výsledky [Kagan 1974 : 46 až 49].

V třídní společnosti je činnost vždy podřízena třídním, politickým cílům a zájmům. Jinak tomu ani být nemůže, protože subjekt činnosti (člověk, kolektiv — v širokém slova smyslu) vždy patří k určité společnosti, třídě, sociální skupině, jejichž zájmy a cíle se řídí.

Ve vykořisťovatelské společnosti je charakter rozvoje lidské činnosti podmíněn tím, že její různé druhy jsou zde sociálně specifikovány. Fyzická práce v oblasti materiální výroby je údělem pracujících mas. Sociálně politická činnost a duchovní tvorba jsou privilegiem vládnoucích tříd.

Socialistická společnost odstraňuje tuto staletou nespravedlnost. Získává stále širší masy pro uvědomělou tvůrčí práci nejen v materiálně výrobní sféře, ale i ve sféře sociálně politické a duchovní.

V současných podmínkách rozvinuté socialistické společnosti nabývá činnost člověka stále aktivnějších, rozmanitějších a harmoničtějších forem.

Je to dáno grandiózností a mnohotvárností komunistické výstavby, která je dí-

lem sovětského člověka, vyzbrojeného moderními vědeckými metodami a prostředky. Proto také všestranné zkoumání lidské činnosti — včetně zkoumání sociologického — nabývá stále většího významu.

Přeložila Jaroslava Hedvičáková

Literatura

- Dubinín, N. P.: *Filosofské i sociologické aspekty genetiky člověka*. Voprosy filosofii 1971, č. 1.
- Hiebsch, H. — Vorwerk, M.: *Vvedeníje v marxistickuju social'nuju psichologiju*. Moskva, Progress 1972.
- Kagan, M. S.: *Celovečeskaja dejatel'nost' (Opyt sistemnogo analiza)*. Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literatury 1974.
- Leont'jev, A. N.: *Dějatel'nost', soznanije, ličnost'*. Moskva, Izdatel'stvo političeskoj literatury 1975.
- Marx, K.: *Kapitál*. Sv. 3, část 2. Praha SNPL 1956.
- Marx, K.: *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*, Praha, SNPL 1961.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*. Sv. 3. Praha, SNPL 1962.
- Pavlov, I. A.: *Sočinenija*. Sv. 3, díl 2. Moskva, AV SSSR 1951.
- Perfiljev, M. N.: *Obščestvennyje otnošenija. Metodologičeskije i sociologičeskije problemy*. Leningrad, Nauka 1974.
- Sociological Research, 40, 1973, č. 3.
- Szczpański, J.: *Základní sociologické pojmy*. Praha, SNPL 1966.
- Williams, B.: *Problems of the Self. Philosophical Papers (1956–1972)*. Cambridge 1973.
- XXV. sjezd KSSS. *Dokumenty a materiály*. Praha, Svoboda 1976.